

БІБЛІЯТЭКАЗНАЎСТА, КНІГАЗНАЎСТВА, БІБЛІЯГРАФАЗНАЎСТВА

С.А.ПАЎЛАВА

ПА СТАРОНКАХ ВЫДААННЯЎ ПАРТЫЗАНСКАГА ДРУКУ...

Яркай старонкай у гісторыі ўсенароднай барацьбы на акупіраванай тэрыторыі Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны было выданне кніг у тыле ворага ў партызанскіх друкарнях. І хоць гэтых кніжак выдадзена не шмат, але іх з’яўленне ва ўмовах жорсткай акупацыйнай палітыкі было значнай падзеяй, якая сведчыла аб сіле друку савецкага чалавека, яго веры ў непазбежнасць хуткай перамогі над каварным ворагам. Цяпер такія кнігі – вялікая бібліяграфічная рэдкасць, унікальныя музейныя экспанаты.

Некаторыя партызанскія і падпольныя друкарні выдавалі творы сваіх аўтараў асобнымі кніжкамі.

У канцы 1943 г. з Вялікай зямлі прыляцеў да партызан вядомы беларускі паэт Анатоль Астрэйка. І не адзін раз, бывала, амаль да самай раніцы гарэў агеньчык у той ці іншай зямлянцы: паэт натхнёна чытаў свае вершы, блізкія і зразумелыя партызанам, якія глыбока краналі іх сэрцы. Паэт прапанаваў выдаць вершы асобнай кніжкай. Сакратар Слуцкага падпольнага райкама партыі Іпаліт Сільвестравіч Канановіч ухваліў гэтую ідэю і даў заданне падпольшчыкам здабыць у нямецкай друкарні ў Слуцку паперу для кнігі.

Больш за месяц калектыў газеты “Народны мсцівец” -- орган Слуцкага падпольнага РК КП(б)Б – нёс ударную вахту па выпуску “Слуцкага пояса” (так назвалі зборнік). Гэта была сапраўды ўдарная вахта, бо партызанская друкарня не спыняла і выданне сваёй раённай газеты, лістовак, адозваў, звадак Савінфармбюро.

Не шкадуючы ні часу, ні сіл, працавалі над выпускам паэтычнага зборніка партызанскія наборшчыкі Любоў Куляшова і Любоў Шаўчук, друкары Уладзімір Канановіч і Мікалай Торхаў. Мастакі Аляксандр Залатой і Аляксандр Бяляеў аформілі вокладку, акуратна выразалі на кляновых кубіках літары-застаўкі для вершаў. Для вокладкі партызаны здабылі нават чырвоную фарбу, а для сшывання аркушаў – нержавеючы медны дрот.

Шмат увагі кнізе пры падрыхтоўцы яе да выпуску аддаваў рэдактар газеты “Народны мсцівец” Мікалай Ёўкавіч Дастанка. Як гавораць, і дняваў, і начаваў у партызанскай друкарні і сам аўтар. Прадмову да зборніка напісаў сакратар райкама І.С.Канановіч. “Няма сумнення, – пісаў ён, – што вершы А.Астрэйкі паднімуць новыя сотні, тысячы беларускіх сыноў і дачок на барацьбу з нямецка-фашысцкімі захопнікамі і поўнае выгнанне іх з прасторы нашай Радзімы”.

Я – партызан і зброі не складу,
І не спыню крывавае расплаты,
Пакуль навек, як пласт, не пакладу
Апошняга чужынца-супастата.

Палымяныя радкі вершаў Анатоля Астрэйкі не толькі дапамагалі біць ворага. Яны былі вялікай падтрымкай у цяжкі для партызан час.

“Слуцкі пояс” прама з друкарскага станка перасылалі ў атрады. З ім народныя мсціўцы, як з баявой зброяй, ішлі на выкананне адказных і небяспечных заданняў.

Партызаны брыгады “За Радзіму” імя А.К.Флегантава, у якой мелася партатыўная друкарня, выдалі зборнік вершаў свайго байца Я.Рака. У зямлянцы пры святле газоўкі М.П.Смірноў – камісар атрада, былы выкладчык з Серпухава і аўтар вершаў, набралі, надрукавалі і сшылі 500 экзэмпляраў зборніка. Не заўсёды дасканалыя па форме, але выразныя па змесце вершы партызанскага паэта клікалі мсціўцаў да свяшчэннай барацьбы, нападзілі іх сэрцы нянавісцю да захопнікаў, што лютавалі на акупіраванай тэрыторыі.

У гэтай жа друкарні была надрукавана асобнай кніжкай і паэма партызана Я.Аўсянкіна “Отец-патриот”, у якой нельга не заўважыць уплыў гоголеўскага твора “Тарас Бульба”. У дні вайны вобраз народнага героя, абаронцы сваёй зямлі, быў блізім і дарагім беларускім партызанам.

Цяжка ўявіць сабе кнігу з надпісам на тытульным лісце аб тым, што яна выдадзена ў лесе. Між тым менавіта такі рэдкі экзэмпляр зборніка вершаў і песень захоўваецца ў аддзеле рэдкіх кніг Нацыянальнай бібліятэкі Расійскай Федэрацыі. Гэтая невялікая, велічынёй з далонь, кніжачка і сваім зместам, і выглядам яскрава даносіць подых гераічных і цяжкіх дзён, калі ўвесь савецкі народ на фронце, у тыле ворага, у партызанскіх атрадах самааддана змагаўся супраць фашысцкіх захопнікаў. Зборнік называецца “Мститель”. Ён быў выдадзены друкарняй газеты “Бальшавіцкі сцяг” – органа Рудзенскага падпольнага раённага камітэта КП(б) Беларусі – у 1944 г. У даравальным надпісе аўтар, рускі пісьменнік Усевалад Уладзіміравіч Саблін – у гады вайны партызан Мінскага злучэння – удакладняе час і месца выдання свайго зборніка: “Май 1944. Лес возле Минска”.

Два экзэмпляры унікальнай кніжачкі захоўваліся ў жонкі пісьменніка Н.Т.Саблінай, якая жыла ў Маскве. Калі ў 1950 г. аўтар перадаваў адзін экзэмпляр зборніка Дзяржаўнай бібліятэцы СССР імя У.І.Леніна, ён прыклаў і пісьмо, дзе раскажаў, як было ажыццёўлена гэтае выданне. “У той час у нас не было зусім паперы, – згадаў У.У.Саблін. – Мне давалося паслаць у Мінск нашага сувязнога з просьбай здабыць паперу, даў яму дзве залатыя дзесяткі, якія былі маім баявым трафеем... Сувязны прывёз пад сенам крыху паперы, частка якой і была выкарыстана для выдання гэтай кніжкі. Тыраж яе быў абмежаваны – 70 экзэмпляраў. Экзэмпляраў 20 заслалі ў варожыя гарнізоны, яшчэ столькі ж разведчыкі і падпольшчыкі занеслі ў акупіраваны Мінск, каля 30 штук распаўсюдзілі сярод партызан”.

Аўтар кнігі сам зрабіў малюнак для вокладкі – трое народных мсціўцаў з аўтаматамі. Клішэ выказаў на кавалку бярозы адзін з партызан, Сяргей Цімафеевіч Паслядовіч, супрацоўнік рудзенскай падпольнай газеты. Яе рэдактар Міхаіл Сцяпанавіч Сіротка быў і рэдактарам гэтага зборніка.

У ім усяго восемнаццаць вершаў. Гэта была фактычна кніжка-лістоўка. Але кожны з вершаў трапна біў па ворагу. Вось назвы некаторых з іх: “В ружье, народ!”, “Мой свободный голос”, “На пепелище”, “Марш народных мстителей”, “Здесь спят герои наши”, “Моя Москва”. У вершах іншы раз няма вобразаў, не зусім добрая рыфма, мала рытмічнасці, затое ёсць грамадзянскі пафас, лютая нянавісць да яго ворага, непахісная вера ў перамогу. У вершы “В ружье, народ!” аўтар заклікае савецкіх людзей да бязлітаснай барацьбы з ворагам:

Твой долг с винтовкой за плечом
Скорей идти в леса
И биться с немцем – палачом
До смерти, до конца...
Народ, в ружье! Нельзя терпеть!
Нельзя рабами быть!
Уж лучше стоя умереть,
Чем на коленях жить!

Сціплыя радкі сталі мужным летапісам баявой дзейнасці партызанскага атрада. Загінулі ў баі баявыя таварышы – і партызанскі паэт Усевалад Саблін піша верш аб адзінаццаці волатах. 12-

гадовы хлопчык здзейсніў гераічны ўчынак – яму прысвячаецца верш “Маленький партизан”. Засумаваў па роднай хаце партызан – гэта стала тэмай “Письма к жене”...

Простыя радкі вершаў кожнаму западалі ў сэрца, а неўзабаве некаторыя з іх пачыналі ўжо спяваць. Асаблівай папулярнасцю карысталася песня “Мы – предвестники бури”. Партызаны атрада “Буравесник” любілі спяваць яе і на адпачынку, і ў паходзе.

На пачатку 1943 г. партызанская брыгада “Жалызняк” Мінскага злучэння выдала зборнік твораў партызанскіх аўтараў пад назвай “Железняк”. Эпіграфам да яго сталі радкі з вядомага верша М.Ю.Лермантава “Поэт”, у якім аўтар гаворыць аб прызначэнні паэта ў дні “бед народных”. Відаць, менавіта лермантаўскія радкі натхнілі партызана А.Яблонскага напісаць “Мое стихотворение”, у якім аўтар так гаворыць аб ролі партызанскага паэта:

Я сам боец и о бойцах
Пишу своим немудрым словом,
Я славлю сильные сердца
И мужество в бою суровом.

Прыцягвае ўвагу невялікая паэма пад назвай “Паход фашысцкіх звяроў”. Суровыя, прасякнутыя нянавісцю радкі раскрываюць звырыную сутнасць фашызму, яго захопніцкія планы. Аўтар паэмы – Я.К. За гэтымі ініцыяламі стаяла пухавіцкая настаўніца Яніна Крайнік, падпольшчыца, потым партызанка, якая выбрала ў гады вайны сабе літаратурны псеўданім Лілія Лясная. Вершы Я.Крайнік не аднойчы друкаваліся на старонках раённых падпольных газет, а потым былі выдадзены асобнай брашурай, якая перавыдавалася пяць разоў агульным тыражом пяць тысяч экзэмпляраў. Асобнай кніжкай была выдадзена паэма Яніны Крайнік “Лілея”.

Два зборнікі вершаў выдаў Я.П.Ракаў пад псеўданімам Яўген Мрамараў. Першую кніжку аўтар назваў “Бессмертный советский народ”, а другую, якая вышла двума выданнямі, – “Лебединая песня”.

Цікавы зборнік вершаў падрыхтавалі партызаны Вілейскай вобласці. Ён так і называецца “Стихи партизан и партизанок Вилейской области”, у які ўвайшлі 22 вершы пятнаццаці аўтараў. Зборнік падрыхтаваў і выдаў калектыў рэдакцыі і тыпаграфіі Вілейскага абкама КП(б)Б.

У кастрычніку 1943 г. Асіповіцкім райкамам ЛКСМ Беларусі выдадзены зборнік апавяданняў і вершаў, аўтарам якіх быў сакратар райкама камсамола Уладзімір Іванавіч Кулік. Няхай гэтыя апавяданні недасканалыя ў літаратурных адносінах, і цяпер іх нельга чытаць без хвалявання, але яны ўражваюць суровай праўдай жыцця, багаццем фактычнага матэрыялу. У апавяданні “Им здесь не быть” (ён даў назву і зборніку), напрыклад, расказваецца аб расправе фашыстаў над маладой камсамолкай Нінай Межынай, якая мужа перанесла ўсе здзекі ворага, але не выдала сваіх таварышаў-партызан. У зборніку змешчаны і другія апавяданні і вершы аб народных мсціўцах, сярод якіх жыў і змагаўся аўтар: “Отомсти”, “Задание выполнено”, “Грозный час настал”, “Гнев призывает к мщению”, “Комсомол” і інш. Сваю кнігу У.І.Кулік прысвяціў 25-годдзю Ленінскага камсамола.

Вельмі часта партызанскія друкарні выдавалі кніжкі-песеннікі, у якіх змяшчаліся найбольш любімыя народнымі мсціўцамі песні. Як правіла, у такіх зборніках былі песні, напісаныя вядомымі савецкімі аўтарамі-песеннікамі і кампазітарамі і дастаўленыя з Вялікай зямлі ці запісаныя партызанскімі радыстамі па радыё. Гэта былі вядомыя і любімыя народам песні. У другой частцы песеннікаў звычайна размяшчаліся песні самадзейных партызанскіх аўтараў і кампазітараў.

Рэдакцыя “Бальшавіцкага сцяга” – органа Рудзенскага падпольнага РК КП(б)Б – выдала зборнік “На партызанскі лад”. Вось гісторыя з’яўлення яго на свет. Летам 1943 г. у зямлянку, дзе размяшчалася рэдакцыя газеты, зайшоў камандзір брыгады Андрэй Сцяпанавіч Юркаўцоў і прапанаваў аб’яднаць фальклорныя сатырычныя песні, якія вельмі любілі партызаны, у адзін зборнік. Тут жа ён перадаў і тэксты новых, але ўжо вядомых песень: “Священная война”, “Землянка”, “Партизанская” і іншыя рэдактару Міхаілу Сіротку. У хуткім часе кніжка выйшла з друку. На яе вокладцы была выкананая С.Ц.Паслядовічам гравюра, што адлюстроўвала партызана-гарманіста, які шырока расцягнутым гармонікам б’е фашыста. Кніжка-спеўнік хутка разышлася па атрадах, вёсках.

У 1944 г. рэдакцыя “Сялянскай газеты” – орган Вілейскага падпольнага абкама КП(б)Б – выдала “Сборник фронтовых и партизанских песен”. Такую па назве кніжку-спеўнік тыражом 70 экзэмпляраў выдаў і Бягомльскі падпольны РК КП(б)Б.

У лютым 1944 г. у складаных абставінах фашысцкай карнай экспедыцыі “Сборник песен и частушек о Великой Отечественной войне” выдаў Беластоцкі падпольны абкам ЛКСМБ.

Партизанская друкарня змагла выдаць яго памерам 15 x 11 сантыметраў у аб'ёме 30 старонак, не лічачы вокладкі, тыражом 200 экзэмпляраў. Песеннік карыстаўся вялікай папулярнасцю і попытам. У рэдакцыю звярталіся партызаны, камандзіры і палітрукі. Усе прасілі кніжку. Сакратар падпольнага абкама ЛКСМБ Трафім Мікалаевіч Стрыжак асабіста размяркоўваў зборнік па ўзводах, атрадах і брыгадах. Зборнік быў распаўсюджаны ў Брэсцкім, Пінскім і Баранавіцкім партызанскіх злучэннях.

Выдавалі песеннікі і іншыя партызанскія друкарні.

Кніжкі, выдадзеныя партызанамі на акупіраванай зямлі, друкаваліся на любой паперы, што мелася ў распараджэнні народных месціўцаў, часта абгортачнай, шэрай. Ёсць надрукаваныя на школьных сшытках у лінейку і клетку. У друкарнях не хапала асобных літар. Рускае “и”, напрыклад, замянялі беларускім. Але чытачы не звярталі на гэта асаблівай увагі, для іх галоўным былі змест і сам факт выхаду кніжкі.

Партизанская літаратура – адна з праяў багатага духоўнага жыцця народных месціўцаў, сведчанне іх высокага палітычнага і культурнага ўзроўню. У партызанскай паэзіі і фальклору знайшлі сваё адлюстраванне ўсе этапы вайны і партызанскага руху, жыццё насельніцтва пад прыгнётам акупантаў, самаадданая барацьба савецкіх патрыётаў на фронце і ў тыле ворага.

Сёння, гартаючы старонкі выданняў партызанскай творчасці, мы бачым у іх грозную зброю, якая ў свой час моцна біла па ворагу. Гэтыя выданні – помнік духоўнаму жыццю народа-барацьбіта ў суровыя гады вайны.

Паэзія беларускіх партызан увабрала ў сябе лепшыя традыцыі народна-песеннай творчасці. У час вайны як ніколі глыбока адчувалася пераемнасць барацьбы за незалежнасць і гонар нашай Радзімы, даражэй сталі багацці духоўнай культуры яе народаў, знішчыць якую замахнуліся фашысцкія нелюдзі.

Мужныя, палымныя радкі партызанскіх кніг нельга не прыраўняць да баявой зброі. Яны трапна білі ворага і, зрываючы яго ілжывую прапаганду, выходзілі ў нашага народа патрыятызм, адданасць Радзіме, веру ў непазбежную перамогу, заклікалі да актыўнай барацьбы з ворагам.